

Vélemény

Tóth Géza: Az elérhetőség szerepe a térszerkezet társadalomföldrajzi vizsgálatában c.

MTA doktori értekezéséről

Tóth Géza az új területi kutatói generáció elismert alakja. Kutatómunkáját nagyszámú publikáció, jelentős hivatkozási vonzás fémjelzi, ehhez aktív tudományos közéleti szereplés, a szakma egészére kiható, hiánypótló folyóiratszerkesztői munka (Területi Statisztika) kapcsolódik. Egyike azoknak a mára egyre fogyatkozó kollégáknak, akik felelősségteljes hivatali feladataik mellett is töretlenül folytatták tudományos munkájukat. Mindezen tényezők együttesen alapozzák meg pályázatát az MTA doktora címre.

I.

A munka a doktori értekezések azon csoportjába sorolható, amelyek egy hosszabb kutatói periódus – legtöbb részmomentumában korábban folyóiratcikkekben illetve átfogó tanulmányban már publikált – írásait foglalja egységbe. Ez elfogadható közelítés, a témakört ismerő és művelő szakmai kör számára ugyanakkor viszonylagossá teszi az így összeállított értekezés újdonságértékét.

Kiemelendő értéke a dolgozatnak a témaválasztás. A munka középpontjában álló fogalom, a többszintű és többelemű (bár a dolgozatban a településközi közúti elérhetőségre leszűkítetten értelmezett és vizsgált) elérhetőség. Az elérhetőség a területi kutatás időtlenül fontos és sokfajta térbeli keretben vizsgálható momentuma, hisz az általa is formált térszerkezet, a területi egyenlőtlenségek, a térbeli áramlások a társadalmi térszerveződés alapkérdései közé tartoznak.

Ezen túlmenően a rendszerváltozás utáni hazai területi fejlődés első két évtizedét, az új térszerkezet kialakulását, ez az erős „téri-területi” tartalmú szempont nagy erővel és ezért tudományos figyelmet is keltve befolyásolta. Mindezzért azzal, hogy az értekezés empirikusan a hazai térfolyamatok elérhetőségi dimenzióját elemzi, fontos hazai fejlesztéspolitikai kérdéshez kötődik. A településközi közúti elérhetőség ma is megkerülhetetlen térszervező faktor, még, ha az információs-kommunikációs forradalom eszközeinek látványos előretörése

ezt a dominanciát érezhetően megtörte, átformálva az elérhetőség elméleti és gyakorlati tartalmát is s új módszertant is formál (erős hálózatkutatási hangsúlyokkal).

A regionális modellezés eszköztárának számos tér- és területi statisztikai módszerét és közelítését bemutató munka alapkarakterét, célkitűzését tekintve – ezt maga a szerző is hangsúlyozza – kifejezetten módszertani jellegű. Ennek nyílt felvállalása, ahogy a szerző egész eddigi munkássága is, meggyőző állásfoglalás a mai, inkább kritikai, mint elfogadó szakmai közegben a munkaigényes kvantitatív térelemzés mellett.

Tóth Géza publikációiban a kezdetektől fogva ott van a szakirodalom érdemi ismeretén túl a módszertani megújítási törekvés is, munkája során több új szemponttal kiegészítette a hazai szakirodalomban korábban is használt módszereket. Itt kell megjegyeznem: mivel a doktori cím odaítélése az egyéni tudományos teljesítményt minősíti, az értekezésbe beépülő többszerzős munkák esetén nem ítélném meg egyértelműen a jelölt saját hozzájárulása.

Kisebb jelentőségű, de nem hagyható szó nélkül az értekezés diszciplináris pozíciója. A cím a társadalomföldrajzi szempontot emeli ki, a szerző korábbi és az értekezésben is megjelenő munkáiban azonban inkább a regionális tudományi szemlélet dominált. Ezt a kettősséget maga a szerző a bevezető fejezetekben úgy oldja fel, hogy az értekezést egyértelműen (társadalmi) tértudományi munkának tartja, amivel magam egyetértek. Erősítette volna a munka földrajzi tartalmát, ha a modellek és a „valóság” viszonyának többfajta tesztelésekor nagyobb hangsúlyt kaptak volna a nem illeszkedő „outlayerek”, hisz ezek sok esetben épp a geográfiai egyediség jelzői.

II.

A 145 oldalas, formai tekintetben kifogástalan munka hat nagyobb fejezetbe rendezett. A saját szerkesztésű, speciális módszertani háttérű térképei magas színvonalúak, a matematikai jelöléstár, az irodalomkezelés, a hivatkozások példaértékűek. A munkát gazdag irodalomjegyzék zárja. A tézisek az értekezés lényegi tartalmát visszaadják.

Az első négy fejezetben a szerző az értekezést a célkitűzések, a legfontosabb fogalmi momentumok, az empirikus adatbázis és a módszertani eszköztár rövid, érdemi összegzésével vezeti fel. E fejezetekben a szerző az elérhetőség szerteágazó fogalmi és elemzési lehetőségeinek tömör bemutatásán túl több kérdésben határozott egyéni véleményt nyilvánít. A téma jövőbeni kutatásának orientálásához (amit a szerző az Összegzésben az

értekezés céljaként is említ) fontosak és indokoltak a nemzetközi szakirodalomból átvett és itt közreadott összegző, rendszerező táblázatok, modellek.

A bevezető fejezetekhez tartozó kérdéskörök kapcsán érdemes szólni arról, hogy az elérhetőség modellalapú vizsgálatba vétele gyakorta csak a térkapcsolatok alapvető jellemzőiről rendelkezésre álló információk hiányát pótolja. Ma leginkább a közlekedési forgalmi információk vagy az ingázás tekinthetők olyan átfogó adatbázisoknak, amelyek a térkapcsolatokat közvetlenebbül is tükrözik. A lakossági térpályákról és a gazdasági térkapcsolatokról (területi input-output információk) lényegében nincsenek ilyen jellegű információink. E hiány okán az elérhetőség és a térszerkezet kapcsolatát érintő részletező megállapítások is bizonytalanok. Mindezt nem teljes körű, mintaterületi kutatásokkal lehet részben pótolni.

A munka törzsblokkja a mintegy 100 oldal terjedelmű 5. fejezet, amit visszaigazol az is, hogy a Befejezésben sorra vett, új tudományos eredményként bemutatott tézisek mindegyike az itt alfejezetekben részleteiben közölt kutatásokra utal vissza. A következőkben az 5. fejezetben bemutatott elemzéseket vizsgálom.

A fejezet a bemutatott módszerek szempontjából rendkívül színes. Egységesítő jellemvonása ugyanakkor, hogy a vizsgálat térbeli kerete minden vizsgált részkérdés esetén azonos: az ország egésze. Mindebből az is következik, hogy az eredmények - a hangsúlyos tudományon belüli hasznon, módszertani, elemzési újításokon túl - elsősorban az országos szintű fejlesztéspolitika, a területfejlesztés és ahhoz szorosan kapcsolódó részpolitikák számára teremtenek gyakorlati tartalmú információkat. Más kérdés az, hogy az aktuális kormányzatok az ilyen típusú lehetőséggel, tudományos eredmények hasznosításával mennyiben élnek.

A kvantitatív területi vizsgálatok különböző módszerei matematikailag jól kidolgozottak a szakirodalomban, a modellek nem kis része a természettudományokhoz kötődő analóg modell. A kritikus pontok általában inkább a felhasznált, elérhető adatháttérhez és a társadalmi tartalmak számszerűsítésének korlátaival kötődnek. Ugyanazon problémaköröket a különböző szerzők jellemzően különböző adatháttérrel is vizsgálhatnak, ez „hibaként” szerintem nem értelmezhető, ugyanakkor egyes konkrét vizsgálatok eredményeinek általánosíthatóságát erős korlátok közé szorítja. Az értekezés ebben a tekintetben korrekt

interpretációkat tartalmaz, az adott időpontokhoz és térbeli kerethez (országos vizsgálat) kötődő következtetéseken nem lép túl.

A vizsgálati sor a szociálfizikai analógiákat használó közelítésekkel indul (5.1. fejezet). A két legismertebb alapmodell – gravitációs illetve potenciál modell – az elérhetőségi interpretáció szempontjából nem azonos fontosságú. Így, bár vitathatatlan, hogy a potenciálmodellben is szerepel a távolsági tényező, s ez interpretálható elérhetőségi szempontból is (ezért helye lehet itt is), de ez a modell jóval generálisabb tartalmú annál, hogy a közúti településközi elérhetőség fogalmához kössük (az újabb módszerek közül hasonló mondható el az autokorrelált modellekről).

Mindkét szociálfizikai modell társadalomkutatási használata csábít arra, hogy a természettudományok „precizitásához” közelítsünk, de a társadalomtudományi alkalmazásukban ennek rendkívül sok elvi és gyakorlati akadálya van, így a gyakran felmerülő „finomítás” (pl. a távolságoknak idővel, hálózatok menti mértékekkel számszerűsítése vagy a tömegek azonosítása és mérése) csak látszólag hozza közelebb a „valósághoz” az eredményeket, a modell modell marad. Ezek használata – bár elvileg bármely területi léptékben számíthatók – leginkább nagytérési szinten kecsegtetnek komoly, szemléletalakító eredményekkel, az alsó léptékekben a finomabb társadalmi hatások e modellek számszerűsített „eredményeit” felülírják: a közigazgatási térfelosztás újrászervezésekor például (lásd a magyar járásrendszert) a „gravitációs hatást” a hatalmi, politikai hatások ereje nyilvánvalóan felülmúlja.

Hasonló jellegű dilemma és torzító faktor a potenciálmodellből a „külső” (országhatáron túli) hatások elhagyása. Ma a határok szerepének egyértelmű megváltozása (a globális szint előtérbe kerülése, a korábbi durva zártság megszűnése Európán belül) új helyzetet hozott. Az eredmények legalább a közép-európai relációk figyelembe vétele nélkül (ennek már adatszerű és informatikai akadályai is lecsökkentek) megtévesztők, figyelembe vételükkel ellenben például megjelenhetett volna az összegző térképen a Nyugat-Dunántúl, mint önálló térségtípus, dinamikus perem, amit csak az országon belül vizsgálódva a főváros túlsúlya és központi fekvése egyszerűen „lenyel”. A szociálfizikai modellekkel kapcsolatos említett korlátok érintőlegesen több más alfejezetben is megjelennek.

A fenti kérdőjelekkel szemben az értekezés fontos és önálló eredményeket tartalmazó része az elérhetőségi térségtípusok, csoportok és a térségi fejlettség összekapcsolt vizsgálata (5.2.-5.5 fejezetek). E fejezetekben kevesebb a vitatható módszertani momentum. Ilyen például az, hogy az útelelemzésben két egymással igen erős korrelációban lévő változó, az egy adózóra jutó illetve az egy lakosra jutó jövedelem egyrészt magyarázó, másrészt eredményváltozóként szerepel, s így nem meglepő, hogy az útelelemzés is a „termelékenység” domináns súlyát igazolja, ami egyébként másutt, a tényezőkre bontott versenyképesség esetében is igazolódik.

A térszerkezet fogalma köré szervezett 5.6-5.10. fejezetek az értekezés „legföldrajzosabb” részei, amit jól jeleznek az itt vizsgált témakörök: a közúthálózat-elemzés (a hazai szakirodalomban már fél évszázados múltra visszatekintő hálózati hányadosok használatával), az agglomeráció-lehatárolási kérdéskör valamint az ingázás és az elérhetőség kapcsolata. Itt kevesebb az elméleti, módszertani kérdőjel, nyilvánvaló a hazai folyamatok, a földrajzi tagoltság érdemi ismeretére támaszkodó értelmezése, értékelése az eredményeknek. A szerző által új tudományos eredményként összegzett tézisek nagy része is ezekre a témakörökre utal vissza s a hazai térszerkezeti jellemzőkre tesz megállapításokat.

Az ugyanebbe a részbe sorolt 5.11. fejezetben ugyanakkor már határozottan visszatér a „tértudományi” közelítés, olyan sajátos térkategóriák és új térelemzési felismerések, módszerek felhasználásával, mint például a térkapcsolatok irány szerinti bontása, a különböző távolságmértékekhez kötődő „tértorzulás” vagy a területi autokorrelált modellek használata. E problémakörök más hazai szerzők munkáiban is jelen vannak, az itt közöltek a különböző közelítések összevetéséhez jelenthetnek fontos adalékot. Ez a fejezet kifejezetten módszertani „kínálati” funkciójú a jövőbeni hasonló vizsgálatok számára.

III.

Véleményem summázataként a következő megállapításokat teszem:

Tóth Géza értekezése fontos, elméleti és módszertani szempontból összetett társadalmi tértudományi kérdéskört elemez, sokoldalú eszköztárral, módszertani hangsúllyal, kifogástalan formai megoldásokkal, nem ideális információs(adat) háttérrel. Az értekezés több részelemében értékes, új eredményeket tartalmaz. A szerző által megfogalmazott,

módszertani tartalmú és a hazai térszerkezeti sajátosságokat érintő téziseket új tudományos eredményként elfogadom.

Nem hallgathatom azonban el, hogy véleményem szerint a benyújtott munkából hiányzik egy a szerző elmélyült témaismerete alapján reálisan várható munkafázis, ami az írást még értékeesebb monográfiává formálná, átbillentené az így inkább csak egy szűkebb szakemberkört vonzó, kissé mozaikos módszertani hangsúlyon.

Egy átfogóbb szintézis összehasonlító szemléletben összefogottan értékelhette volna a téma módszertani alternatíváit, az adatháttér korlátait, a kérdéskör térelméleti aspektusait is, s a hazai helyzetkép bemutatásán túl hangsúlyozottabban megfogalmazhatók lehettek volna az elérhetőségi problémakört érintő fejlesztéspolitikai (az értekezésben csak néhány példával említett) következtetések is. Az ilyen, a korábbi években elvégzett elemzések legfőbb megállapításainak prezentálásától jobban elemelkedő közelítés a kutatói továbblépés forrása is lehet.

Az értekezés nyilvános vitára bocsátását támogatom.

(Nemes Nagy József)

az MTA doktora

2019. április 7.